

Gáll Erwin – Gergely Balázs

KOLOZSVÁR 10–13. SZÁZADI TEMETŐINEK ÉS SZÓRVÁNYLELETEINEK KUTATÁSTÖRTÉNETE

A Kárpát-medence, vagyis a történelmi Magyarország egyetlen ország részének régészeti kutatása sem volt és maradt annyira elmaradott, mint a földrajzi és történelmi Erdélyé.¹ A Millennium évében, 1895-ben *Pulszky Ferenc*, a Nemzeti Múzeum főigazgatója már harmadik összefoglalását írta a honfoglalás kori leletekről, ennek ellenére Erdélyből még egyetlen temetőt vagy szórványt sem vehetett fel dolgozatába. 1895-ben, párhuzamosan Pulszky dolgozatával, *Herepey Károly* végre feltárja az első erdélyi honfoglalás kori temetőrészt Marosgombáson, a sors fintora csak az, hogy a feltáró néhány évszázadot tévedett a leletanyag keltezése esetében, a „magasabb rangú rassz” germán képviselőinek tartva,² s igazat kell adnunk *Bóna Istvánnak*, aki ezeket a sorokat vetette papírra 2001-ben: „A Magyarországhoz képest 60 vagy ha nagyon jóindulatúak akarunk lenni, 40 éves³ lemaradásért az akkori erdélyi magyarok csak önmagukat okolhatták: amilyen élénk volt a fantáziájuk romantikus történelmi elbeszélések terén, annyira nem volt érzékük a földben rejtőző múlt iránt”.⁴ Sajnos a helyzet az utóbbi száz évben nem sokat változott, és ez alól nem kivétel Kolozsvár sem.

Kutatástörténetünk kivételesen csak a következő fejezetekben tárgyalandó *temetőkkel* foglalkozik. Természetesen néhány esetben megemlítünk telep-, illetve várásatásokat is, azonban a rendszerezettség híveiként itt szeretnénk csakis a *temetők* kutatástörténetével, illetve elemzésével foglalkozni.

Kolozsváron az első 10–13. századi temetőleletekre 1911-ben bukkantak, a *Zápolya* (*ma Gen. Traian Moşoiu*) *utca 78. számú* telkének déli végében, kavicsbányászás közben. Előbb két temetkezést *Létay Balázs*,⁵ további ötöt meg *Kovács István*

tárt fel.⁶ Ugyancsak utóbbi valószínűsített a korábbi szórványleletek alapján egy nyolcadik, a földmunkások által a homokbányában megsemmisített sírt. A nyolc sírt a világháború kitörése és az impériumváltás miatt csak több mint harminc év múlva sikerült közölnie.⁷

A *Pósta Béla* nevével fémjelzett kolozsvári iskolát, úgy tűnik, hogy elsősorban a régészeti eredmények érdekelték, és talán emiatt nem létezett kapcsolat a kolozsvári egyetem és az 1881-ben létrehozott budapesti Magyar Antropológiai Intézet között. Ez okból kifolyólag, sajnálatosan, a jó minőségben leközölt temetők leletein nem végeztek antropológiai vizsgálatokat, annak ellenére, hogy – ami kiderül a leltárkönyvből is – a csontanyagot gondosan beletárolták.⁸

Nem sokkal később került napvilágra a következő, a *Zápolya* utcaival egykorú lelet. 1913 júliusában, a hajdani *Sámi* (*ma Gaál Gábor*) *utca* nyomvonalának kiegyenesítésekor a *Farkas* (*ma Mihail Kogălniceanu*) *utca 23. szám* alatti telkéből leválasztottak s az utcához csatoltak egy kisebb telekrészt. A múzeumi leltárkönyv alapján az említett helyről ekkor került a gyűjteménybe *Herepei János* ajándékként egy ezüsből készült, szőlőfürtcsüngős fülbevaló.⁹ Később Kurt Horedt tévesen egy 1949-es ásatáshoz kötötte a leletet, *Chirov utcát* emlegetve.¹⁰ A tévedést az okozhatta, hogy 1949-ben zajlott a *Kalevala utcai* 10–11. századi temetőrészlet feltárása, melynek ásatásvezetője – legalábbis elindítója – az akkor még Kolozsváron tartózkodó *László Gyula* volt.¹¹ Ezt támasztja alá az is, hogy Bóna István egyik utolsó, 2001-es cikkében a *Farkas utcát* mint *Chirov utcát* emlegeti a lelőhely kapcsán,¹² nem tudván, hogy az

¹ BÓNA I. 2001, 69.

² HERPEY K. 1896, 426–430.

³ Az Erdélyt és az erdélyi embereket szerető Bóna István itt elnevező: 1834 júliusában került elő az első, dokumentált honfoglaló temetkezés, amelyet már Jankovich Miklós 1835-ben tudományos közlésben részesít. Tehát pontosan 61 év különbségről beszélhetünk. (Vö. JANKOVICH M. 1835, 281–296.)

⁴ BÓNA I. 2001, 70.

⁵ VINCZE Z. 2004, 35–58.

⁶ KELEMEN, L. 1956, 177–179.

⁷ KOVÁCS I. 1942, 85–117; LÁSZLÓ Gy. 1942, 578–584; LÁSZLÓ Gy. 1943; LÁSZLÓ Gy. 1945; GÁLL, E. – GÁLL, Sz. – VREMIR, M. – GERGELY, B. 2010.

⁸ Például Marosgombás, Várfalva és Vajdahunyad lelőhelyeinek csontanyaga. (Vö. GÁLL E. 2008, 137–138, 241–268.)

⁹ Közöletlen. GÁLL E. 2008, II. 91–92, III. 132. t., 1.

¹⁰ HORED, K. 1958, 142.

¹¹ FERENCZI I. 1996, 18.

¹² BÓNA I. 2001, 75.

valójában a Kalevala utca későbbi neve (ma *Semenicului*). E tévedések nyomán a magyar szakirodalom a Farkas utcai szórványleletet mindmáig egy nagyobb temetőhöz tartozó sír leleteként tartja számon. Figyelembe véve, hogy a szóbanforgó fülbevalók legtöbb alkalommal 10. századi temetők női sírjaiból kerülnek elő, az itt talált darab egy korabeli temető létezésére utal, de nem szolgáltat rá kellő bizonyítékot.

Pósta Béla régészeti iskoláját 1920-ban a trianoni diktátum maga alá temette, Erdélyt Romániához csatolták. A két világháború közötti román tudománypolitikát nem érdekelte a népvándorlás- és kora középkor, a Vasile Pârvan nevével fémjelzett korszakban a dák és római kor kutatása volt a bukaresti iskola mellett a kolozsvári iskola elsődleges célja.

Ennek ellenére 1927-ben, a *Szent Mihály-templomtól északra*, a földalatti mosdó alapozásakor megásott gödör délkeleti szegletében *Herepei János*¹³ nyolc darab ezüst hajkarikát gyűjtött össze, amelyek közül hét darab biztosan S végű volt, a nyolcadik pedig annyira töredékes, hogy nem lehet megállapítani a típusát. A leletanyag közül ma már csak egyetlen példányt tudunk pontosan azonosítani. Herepei biztosan két temetkezés leletanyagát mentette meg, azonban a leírása alapján valójában még legalább

3-4 temetkezés gyanítható.¹⁴ A kor hangulatát nagyon jól jellemzi az a tény, hogy Herepeinek a román tanárkollégák nyomására főnöke megtiltotta a további anyaggyűjtést a Fötéren, és egyetemi állását is kénytelen volt feladni.

1936-ban a kolozsvári 10–11. századi régészeti leletanyag a mindeddig közöletlen s a szakirodalomban teljesen ismeretlen *Heltai (ma Titulescu) utcai* sírral gazdagodott. A kolozsvári történeti múzeumban (Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, a továbbiakban MNIT) bukkantunk rá a leltározatlan, nagyon jó minőségű ezüstdől készült sima S végű hajkarikára. Papírcsomagolásán a következő szöveg volt olvasható: „1936 körül, amikor háztelket ástak, akkor találtuk. Szilágyi János Heltai utca 28. – csontváz fűle közéről”. E sorocska alapján egy temető egyedüli hírmondójaként megmaradt sírral számolhatunk.

1940. augusztus 30-án a második bécsi döntéssel Észak-Erdélyt visszacsatolták Magyarországhoz. Az ezt követően létrehozott Erdélyi Tudományos Intézet keretében a Kolozsvárra kinevezett *László Gyula*¹⁵ újrakezdte a *Zápolya utcai* ásatásokat, és 1942 nyarán feltárt még három sírt,¹⁶ amelyekkel a temetőrészlet sírjainak száma tizenegyre nőtt.¹⁷ Sajnos az

¹³ A kolozsvári főtéri temető kevés megmentett leletét a jeles történész, levéltáros *Herepei Jánosnak* (1891–1971) köszönhetjük Legfontosabb művében (*Kolozsvár történeti helyrajza*) a temető sírjainak és mellékleteinek előkerülési körülményeiről hosszú beszámolót készített. Életrajzi adatait lásd SAS P. 2004, 682–692.

¹⁴ Mivel teljesen ismeretlen a román szakirodalomban, idézzük *Herepei* beszámolóját: „Amikor először jártam arra, a gödör nyugati és északi fala már egészen a római kori város szintjéig volt leemlyítve... Ottjártamkor – ebédidő lévén – a munkavezető jóvoltából újra leszállhattam a mélybe, ahol azután a gödör keleti falában keletre néző roncsolt koponyát találtam. Ezt azután kipiszkálva, mindjárt egy ezüst hajkarika hullott a markomba. Ugyanolyan került elő a déli falból egy hosszabban kettéhasított temetkezésből. Kérdésközdéseimre – borralvaló ellenében (sic!) – még hat ilyen karikát sikerült összeszednem, de egyéb mellékletet semmit... Az eredmény tehát nyolc ezüst hajkarika...” (HEREPEI J. 2004, 87–88).

¹⁵ A 20. századi magyar régészet egyik meghatározó egyénisége, *László Gyula* (1910–1998) Kőhalomban született, iskoláit Balatonlélén, Kőhalmon, Szolnokon és Budapesten végezte. A gimnázium elvégzése után előbb a Képzőművészeti Főiskola hallgatója volt, majd beiratkozott a Pázmány Péter Tudományegyetem *ókeresztény régészet – magyar föld régészete és néprajz* szakára, amelyet 1935-ben végzett el. A második bécsi döntés után az 1872-ben alapított I. Ferenc József Tudományegyetem Szegedről visszaköltözött Kolozsvárra. Párhuzamosan ezzel létrehozták az Erdélyi Tudományos Intézetet is, Tamás Lajos (1904–1984) és Knieszsa István (1898–1965) vezetésével. Az egyetemi régészeti tanszék vezetőjévé Roska Mártont nevezték ki, a honfoglalás korának kutatásával pedig a fiatal *László Gyulát* bízták meg. A háborút követően, a magyar királyi egyetem felszámolása után új magyar tannyelvű egyetem szerveződött, és a román miniszterelnök, Petru Groza engedélyezte harminc magyar állampolgárságú

tanár alkalmazását, köztük *László Gyuláét*. Tanszékét el is foglalta, de 1949-ben, a román hatóságok zaklatása miatt kénytelen volt végleg Magyarországra települni. 1956-tól egészen nyugdíjazásáig az ELTE Régészeti Tanszéken tanított, annak ellenére, hogy a 70-es évekig többnyire folyamatosan támadták. Bóna István szavait idézve, a nehézségek ellenére létezett egy „*láthatatlan László Iskola*”, melyben a Mestertől mindenki azt tanulta meg, ami egyéniségének megfelelt. *László Gyula* életéről, munkásságáról lásd BALASSA I. 2001, 9–130.

¹⁶ Az 1940–1944 közötti korszak magyar patriotizmusának szép emléke a 10. sír vitézének üvegkoporsóban, katonai tiszteletadással történő múzeumba szállítása, 1940. szeptember 20-án. A koporsót Kőmőcsi Pál gazda udvarán (*Zápolya* utca 76. szám) ravatalozták fel, itt adta át a feltáró *László Gyula vitéz Horvát Győző* tábornoknak. Az akkori magyar város több tízezres tömege kísérte a múzeumba az „*első*”, talán még Etelközből érkezett kolozsvári magyar lakost, az első honfoglalót. A menet déli 12 órakor indult, áthaladt a Honvéd utcán, a Deák Ferenc utcán, a Mátyás király téren, a Wesselényi utcán, a Korniss utcán, egészen az Erdélyi Nemzeti Múzeumig. A múzeum bejáratánál a hatóságok képviselői várták az „*első kolozsvári*” magyart, közöttük volt dr. Szász Ferenc alispán, Vásárhelyi *László* polgármesterhelyettes, Mészöly Gedeon egyetemi dékán, Kelemen Lajos ENM levéltári főigazgató, az Erdélyi Hadtest, az Erdélyi Múzeum-Egyesület. A koporsót gróf Bánffy Miklós, az egyesület elnöke vette át. A koporsó később mintegy hatvan évig volt eldugva a tudomány és a nagyközönség elől. (Vö. BALASSA I. 2001, 59; GÁLL, E. – GERGELY, B. 2004–2007, 9–39; GÁLL, E. – GÁLL, Sz. – VREMIR, M. – GERGELY, B. 2010; GÁLL E. 2008, III. 126–132. t.)

¹⁷ KOVÁCS I. 1942, 85–117; LÁSZLÓ Gy. 1942, 578–584; LÁSZLÓ Gy. 1943, 15–18; LÁSZLÓ Gy. 1945.

ásató nem rögzítette e sírok helyzetét temetőterképen, az előzetes cikkéből pedig csak annyit tudunk meg, hogy az 1911-es ásátás temetkezéseihez viszonyítva nyugatra helyezkedtek el.¹⁸

A következő évben, 1943-ban a *kolozsvári főtéren, László Gyula és Méri István*¹⁹ által vezetett miniatúrák során az 1927-es munkagödörtől délkeletre, a Bánffy-palota kapujával körülbelül szemközt sikerült feltárni a már talán Kolozsvárnak nevezett település 12. századi, templom körüli temetkezőhelyét.

Ez az ásátás a mai napig a legjobban dokumentált ásátás maradt Kolozsvárról, amelynek során 14 temetkezést tártak fel, közlését azonban csak 1986-ban jelentette meg Kovalovszki Júlia. E publikáció sajnálatosan kevésbé ismert a romániai szakirodalomban, ezzel is próbáljuk felhívni rá a román kollégák figyelmét.²⁰

2006 novemberében, a kolozsvári honfoglalás és kora Árpád-kori leletanyag újrafeldolgozása során újabb, mindeddig ismeretlen 10–11. századi leletekre bukkantunk a MNIT raktárában. A régi leltárkönyv tanúsága szerint 1944 decemberében 10. századi sírokra utaló anyag került az intézmény jogelődjének (az Erdélyi Nemzeti Múzeum) birtokába, a *Kalevala (ma Semenicolui) utcából*. A szűkszavú leltárkönyvi bejegyzésből, amelyre *Vincze Zoltán* kolozsvári történész hívta fel a figyelmünket, annyit tudunk meg, hogy a leleteket (szablya, kard, csiholóvas, tegez vasmerevítői és más, apróbb vastöredékek) a Kalevala utcai földmunkáknál dolgozó munkásoktól vásárolták meg. 1965-ös új beletárolás nyomán a keresett tárgyak az Őstörténeti Szakosztály raktárába kerültek, és 2006. december 7-én itt sikerült azonosítanunk, illetve *Anca Diaconescu* grafikus és *Molnár Attila* fényképész segítségével dokumentálnunk. A kardként beletárolt tárgyról ekkor derült ki, hogy tévesen határozták meg, méretei és formája alapján egyértelműen szablya lehetett, a csomagolásra használt dobozok feliratai alapján a leletanyag legalább három sírból származott, a temetkezésekből előkerült agyagedény pedig biztosan a II. sírből. Ezt követően a helyszínen próbáltunk a lelőhelyre vonatkozó adatokat gyűjteni. Több környékbeli lakost kifaggatva megtudtuk, hogy a negyvenes években

a Kalevala utca *Kövespad (ma str. Pietroasa) utcába* torkolló végének kialakításakor, a négyes szám alatti ház előtt *emberi és lócsontokat*, valamint „*régi fegyvereket*” találtak.²¹

A 2. világháborút követően 1949 áprilisában *László Gyula* vezetésével végeztek még ásátást a *Kalevala utca* környéken, de a feltárásról igen kevés adat maradt ránk. A raktárban megtaláltuk a leltározatlan tárgyakat (két bronzgombot, egy hajkarikát és egy bronzból vagy ezüstből készült, érmére emlékeztető kerek fémtárgyat).²²

Az ásátás eredményeiről *Ferenczi István* feljegyzéseiben, valamint egy 1996-ban megjelent cikkében találunk néhány sort.²³ Szerinte a hat-hét feltárt sír a 10–11. századi „*ínek*” (szegények) temetőjének egy csoportja, és a Zápolya utcai temetőhöz kapcsolódik. Az ásátás helyszínét nem sikerült pontosan behatárolnunk, éppen ezért a szóban forgó sírokat, valamint az előbb emlegetett Kalevala utcai fegyveres sírokat két lelőhely részeként tárgyaljuk.

A párizsi békét (1947) követően és elsősorban 1957 után a helyzet radikálisan megváltozott: tudománypolitikai érdekekből a népvándorlás kori románság régészeti leletgyűjtéseinek kutatása nagy lendületet vett. Mondhatni a román tudománypolitika új fordulatáról beszélhetünk: a cél, illetve az alap gondolat az volt, hogy nem elég kimutatni régészeti dákokat és rómaiakat, hanem kulturális, etnikai és genetikai kapcsot kell létrehozni a 3–4. század és a középkori vajdaságok népessége között, amely természetesen kizárólag csak a román lehetett. Többek között ez volt a feladata *A román nép és nyelv eredete* akadémiai bizottságnak. Gyakorlatilag most alakult ki a régészek között is a „*köszikla-elmélet*”, vagyis a románság a „*szikla*”, amelyet újabb és újabb néphullámok érintenek, azonban ingathatatlannal marad.²⁴ Ezért és ilyen módon érthető, hogy az 1920–1940 közötti időszakkal ellentétben, az ipari beruházásoknak is köszönhetően, jelentős régészeti feltárásokra került sor ebben az időben egész Románia területén.²⁵

1958-ban *Ioan Mitrofan* tárt fel és dokumentált a *Szent Mihály-templomtól északkeletre* egy, a 12. századi temetőhöz tartozó temetkezést. *Ioan Mitrofan*

¹⁸ LÁSZLÓ Gy. 1942, 578–579.

¹⁹ *Méri István* (1911–1976) Abonyban született, pályáját restaurátorként kezdte, első dolgozata Mozsolics Amália egy könyvének függelékeként jelent meg. Méri a magyar középkor felé először Erdélyben fordult, ahol 1942 után az Erdélyi Tudományos Intézetben tevékenykedett. Az 1942-ben folytatott kidei ásátások alapján dolgozta ki a középkori templom körüli temetők feltárási módszerét, és ezt írta meg később a *Régészeti Kézikönyvben* is. 1943-ban László Gyulával kutatta a kolozsvári főtéren a város (egyik?) Árpád-kori temetőjének egy kis részletét. 1945 után, a Magyar Nemzeti Múzeum munkatársaként, élete végéig

a magyar középkorral foglalkozott. Életéről, munkásságáról lásd PARÁDI, N. 1978, 241–244; LÁSZLÓ Gy. 1986, 5–6.

²⁰ MÉRI I. 1986.

²¹ GÁLL E. 2008, II. 78–79.

²² GÁLL E. 2008, II. 79–80.

²³ Az ásátás a régi MÁV-homokbánya területén zajlott. (Vö. FERENCZI I. 1996, 18.)

²⁴ NICULESCU, A. 2004–2005, 99–125.

²⁵ Meg kell említenünk, hogy mindez olyan európai szintű tudósok bevonásával, mint például Ion Nestor és az akkor még fiatal Kurt Horedt. Erről bővebben: GÁLL E. 2007, 78–110.

leírása alapján a temetkezés körülbelül 40 méterre került elő a Szent Mihály székesegyház oltárától.²⁶

1968-ban a székesegyháztól északra, 30 méterre helyezett transzformátor aknájának kiasása során Gyulai Pál újabb temetkezéseket tárt fel egy 5 x 15 m-es területre kiterjedő ásatáson, amely azonban közöletlen maradt mind a mai napig. Gyulai gyaníthatóan két Árpád-kori sírt tárt fel, amelyek vélhetőleg a Méri István által feltárt temető nyugati részéhez tartoztak.²⁷

Nicolae Ceaușescu nacionálkommunista rendszerének első éveitől (a rendszer nacionalista jellege azonban már Gheorghe Gheorghiu Dej idejéből egyértelmű), a dáko-román kontinuitás bizonyítása mellett a román régészet minden energiájával Anonymus által emlegetett történelmi vagy ahistorikus személyek régészeti hagyatékát próbálta azonosítani, amellyel még egyes román régészek felháborodását is kiváltotta.²⁸ E program keretében a Dobokán

végzett ásatások után, illetve ezekkel párhuzamosan a hetvenes évek elejétől kezdődően a kolozsmonostori vár, település és ez utóbbi temetőjének kutatását egészen 1982-ig folytatták. A kutatói csoport Petre Iambor²⁹ vezetésével a feltárt temetőrészt, ha hiányosan is (hiányoznak a csontvázak részletrajzai, fotói, nem készült antropológiai vizsgálat), de leközölte (összesen 159 sírt),³⁰ ellentétben például a hasonló jellegű, mai napig közöletlen *dobokai* ásatásokkal.

A kolozsvári régészeti kutatások egyik legpontosabb összegzését az akkori kutatási stádium szintjén a diplomáciai botrányt kavaró és méltatlan támadásoknak kitétt *Erdély történetében, Bóna Istvánnak*³¹ köszönhetjük. Bóna a mai napig Erdély korai középkori történetének legmodernebb, legjobban és legszívesebben megírt szintézisét hagyta hátra, amelyben jelentős észrevételekkel gazdagította Kolozsvár népvándorlás kori és kora középkori történetét.³²

²⁶ MITROFAN, I. 1965, 657–666.

²⁷ LUPESCU, R. 2004, 40, 4. kép; GYULAI P. 1968.

²⁸ E hozzáállás romániai kritikáját l. POPA, R. 1991, 153–188.

²⁹ Petre Iambor (1939–2003) a Temes megyei Óbébán született. Az egyetemet az 1959-ben (a különálló magyar és román intézményből) Babeș-Bolyai néven egyesített tudományegyetem történelem karán végezte, 1964-ben itt államvizsgázott. 1964–1975 között kutatóként a kolozsvári Román Akadémia Történelem–Régészeti Intézetében tevékenykedett. A fejlődésére ebben az időszakban, pozitívan és negatívan is Ștefan Pascu és Mircea Rusu hatott. Ebben az időszakban a Nicolae Ceaușescu nevével fémjelzett bukaresti politikai rezsim fokozta eltávolodását az 1957-ig jellemző internacionalista kommunista úttól, és a hatásaiban a mai napig érezhetően nacionálkommunista pályára vitte az országot. Ha ez valahol érezhető volt, az a történelemtudomány, illetve a régészet: a kutatói szabadságot háttérbe szorították, a kutatási eredményeket gyakorlatilag már előre eldöntötték „a nemzet tudósai”. E program keretében került sor az észak-erdélyi földvárak kutatására (Doboka, Kolozsmonostor), ahol Gelou központját sejtették, és amelyek kutatására óriási összegeket áldoztak. Petre Iambor régészeti pályája a nagy dobokai ásatásokon indult, majd 1971-ben a vezetése alatt kezdődtek el a kolozsmonostori ásatások. Petre Iambor becsületére szólva, ha a dobokai ásatások a mai napig közöletlenek, a kolozsmonostori temetőrészleteket nagyrészt leközölték, és csak az utolsó, az 1991–1992-es ásatások eredményeit nem ismerhetjük közleményből. Középkorral foglalkozó szakember lévén, kivette a részét a középkori írott források közléséből is. Nem elhanyagolhatóak a történelmi munkái sem, ezek között is elsősorban a különböző családi genealógiák. Közülük a legérdekesebbnek tartjuk megemlíteni a Csanád nemzetségről írt művét (*Nobilii din neamul Cenad – sec. XII–XVII*, 1998). Az utolsó, post mortem kiadott doktori disszertációjában (IAMBOR, P. 2005) a román történettudomány részéről eddig egyedülállóan próbálta szintetizálni a várkutatásokat. Mindenképpen lenyűgöző a dolgozat első része, amelyben egy nagyon sokrétű kitekintést találunk a kora középkori Európa várairól. (Vö. SÁLÁGEAN, T. 2005, 319–321.)

³⁰ IAMBOR, P. – MATEI, Șt. 1979, 599–618; IAMBOR, P. – MATEI, Șt. 1981, 129–150; IAMBOR, P. – MATEI, Șt. 1983,

131–146; IAMBOR, P. 2005.

³¹ A 20. századi magyar régészet egyik legnagyobb alakja, Bóna István (1930–2001) Hevesen született, elemi iskoláit is itt végezte. Jászapatiban érettségizett, 1948-ban kezdte el tanulmányait a Pázmány Péter Tudományegyetemen, és 1952-ben végezte el, az időközben Eötvös Loránd nevére „átkeresztelt” intézmény régészet–muzeológia szakán. 1952. júliusától a Magyar Nemzeti Múzeum segédmuzeológusaként dolgozott, majd rövid ideig a dunaujvárosi (akkor Sztálinváros) Állami Múzeum igazgatója volt. 1954-ben, Banner János hívására az ELTE Régészeti Tanszékének aspiránsa, 1957-től tanársegédje lett, s ettől kezdve egészen haláláig folyamatosan tartott előadásokat és vezetett szemináriumokat. 1975-ben nevezték ki egyetemi tanárnak, s Mócsy András halálát követően, 1987-től ő lett a Régészeti Tanszék vezetője, majd 1990-től az önállóvá váló három tanszék magába foglaló Régészeti Tanszékcsoporthoz irányítója, 1994-től pedig a Régészettudományi Intézet igazgatója. Bóna István a kádári diktatúra éveinek nemzetromboló politikája ellenére élénken foglalkozott a trianoni diktátum után elszakított területek régészetével. A 80-as években több kutatóút eredményeképpen készítette el az *Erdély története népvándorlás és honfoglalás kori fejezeteit. E szintézis keretében vizsgálta a mai napig sok érvényes megállapítással a kolozsvári honfoglalás és kora Árpád-kori leleteket is*. A rendszerváltás után számos tanulmányában visszatért az erdélyi honfoglalás kor kérdéseire, és minden támogatást megadott az új temetőközlemények megjelenésének magyarországi szakfolyóiratokban (pl.: Temesvár-Csóka-erdő, Vejte). Erdélyt szerető és az erdélyi magyar régészetért felelősséget érző régész-pedagógusként a 90-es években egyértelműen felismerte, hogy az erdélyi magyar régészet újrászületése és jó szakemberek kinevelése a pesti tanszék kötelessége (is). Bónának köszönhetően a 90-es években feltucat erdélyi magyar diák kezdte meg tanulmányait az ELTE Régészettudományi Intézetében, akik közül a legtöbb vissza is tért Erdélybe, és ma az igencsak lemaradt erdélyi régészet fejlődésén munkálkodik. Életéről, munkásságáról lásd RACZKY P. – VIDA T. 2006, 249–277.

³² Később, az *Erdély rövid történetében* hasonlóan foglalkozik Kolozsvár térségével, jelentőségével. (Vö. BÓNA I. 1988, 194–237; BÓNA I. 1993.)

Kolozsvár temetőinek szintézisével hasonlóképpen két munkájában is foglalkozott *Kurt Horedt*.³³

Kissé később, mentőásatás eredményeképpen, 1985–86-ban a *Szántó* (ma *Plugariilor*) *utcában* Ioana Hica tárt fel egy 10. századi temetőrészletet, párhuzamosan egy jóval nagyobb méretű római kori temetővel.³⁴ A 10. század harmadik negyedére (azt nem tudjuk meg, hogy mi alapján) az ásató által keltezett huszonhat temetkezés a mai napig közöletlen, egyes adatokat Gáll Erwin a temetkezési szokásokat rendszerező dolgozatában, illetve doktori disszertációjában ismertetett.³⁵

Az 1989-et követő rendszerváltozás első évei nem kedveztek a szakmának, még kevésbé a 10–11. század régészetének. A nacionálkommunizmust követő, Ion Iliescu nevével fémjelzett, szintén nacionalista rendszer évei a totális gazdasági csődöt, egekbe ugró inflációt, bányászlázasokat, értelmiségi-veréseket, magyargyűlöletet stb. jelentettek. A régészeti ásatások száma megcsappant a 90-es évek első felében, és ez a helyzet egészen az évtized végéig jellemző maradt.

1992-ben *Petre Iambor* újrakezdte az ásatásokat *Kolozsmonostor-Kálvária-dombon*. Ásatásának eredményeképpen feltártak még 48 sírt, amelyek azonban a mai napig közöletlenek.³⁶

2006-ban, a környék lakóinak beszámolóí alapján valószínűsítettük, hogy a *Kalevala* (ma: *Semenicului*) *utca* környékén is újabb antropológiai régészeti leletek kerültek elő. Ezek közül egy a *Kalevala* utcával párhuzamosan, attól pár méterre húzódó *Fluturilor* utca egyik telkén talált millefiori gyöngyöt sikerült regisztrálni.³⁷ Kutatásunk keretében sikerült kibontani a Zápolya utca 10. sírját, amelynek csontvázát Gáll Szilárd vizsgálta meg, illetve a lócsontváz részeinek elemzését Vremir Mátyás végezte el.

Ugyancsak ebben az évben *Cosmin C. Rusu* néhány 12. századi sírt, illetve ezek mellékleteit tárta fel, eléggé furcsa körülmények közepette, a *Fötéren*.³⁸

Összegzésképpen tehát elmondható: majdnem 100 év után a kolozsvári 10–13. századi temetők

kutatása mondhatni tragikus szinten áll. Ahogyan végigkísérhető az 1. táblázaton, egyetlen kutatott temetőt sem tárták fel teljesen, illetve néhány esetben a feltárt temetőrészt sem közölték. A feltárt 264 sír 265 csontváza közül mintegy 198 temetkezést közöltek tudományos folyóiratban, azonban a legtöbb esetben olyan módon, amely nem elégíti ki még a kutatás 20. századi igényeit sem, nem beszélve a 21. századi elvárásokról. Az antropológia és archeozoológia szempontjából még tragikusabb képet festhetünk: a 264 feltárt temetkezés közül összesen *egyetlen félig* közölt sír csontanyagát elemezték (Zápolya utca 10. sír), továbbá az a paradox helyzet is előállhatott, hogy a régészeti leletanyag közlése nélkül közölték egy temetőrész antropológiai anyagát (a Szántó utca 26 síros temetőrészéről van szó), amellyel a szakma, annak ellenére, hogy egy ismert szakember kiváló munkája, nem sokat tud kezdeni.³⁹ Az archeozoológiai anyag vizsgálata sajnos még rosszabb helyzetben van: a Zápolya utcai 10. sír kivételével egyetlen temetkezés állatsontjait sem vizsgálták meg.

Leszögezhetjük: hasonlóképpen a 10–11. századi erdélyi, partiumi és bánági régészethez, Kolozsvár régészetének sincsenek olyan projektjei, amelyek a régészet és társtudományai művelőinek egész csapatát integrálnák, a részleges eredmények teljesen „*magánakciókból*” születnek. A romániai régészeknek (nemzetiségre való tekintet nélkül) rá kellene döbbernük arra a tényre, hogy a csak régészeti módszerekkel való munka kevés eredménnyel kecsegtethet a jövőben, illetve ezeknek a „*magánakcióknak*” a Magyar Tudományos Akadémia és a Román Akadémia több segítséget kellene hogy nyújtson a jövőben. Erről sajnálatosan a mai napig csak mint reményről beszélhetünk, pedig a magyar honfoglalás és kora Árpád-kor kutatóinak, illetve a kutatási intézetek vezetőinek rá kellene jönniük arra, hogy a keleti részek figyelembevétele nélkül folytatott kutatások a jövőben (is) csak sánta, illetve féleredményekre vezethetnek.

Gáll Erwin – *Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, București, I, str. Henri Coandă 11., RO-010667; ardarichus9@yahoo.com*
Gergeby Balázs – *Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, Cluj, str. Constantin Daicoviciu 2., RO-400020; gergebybalazs@gmail.com*

³³ Az erdélyi szász régészet kiemelkedő alakja, Kurt Horedt (1914–1991) Nagyszebenben született, egyetemi tanulmányait Kolozsváron végezte. Előbb a nagyszebeni múzeumban dolgozott, majd 1949-től a kolozsvári egyetemen tanított, ahol 1964-ben egyetemi tanárnak nevezték ki. Népvándorlás és honfoglalás kori leletek közlése elsősorban az 50-es években köthető a nevéhez. 1958-ban megírt könyve (HORED, K. 1958) számos új leletről tudósít, közöttük éppen az általunk kutatott Farkas utcai és Kalevala utcai II. lelőhelyről. Ugyancsak az ötvenes évek elején kezdte el a malomfalvi népvándorlás és kora Árpád-kori ásatásait, amelyeket jóval később, 1979-ben és 1984-ben közöl, Romániában, illetve Németországban. (Vö. HARHOIU, R. 1992, 5–11.)

³⁴ Köszönettel tartozunk Ioana Hicának a még közöletlen temetőről rendelkezésünkre bocsátott információkért. A temetőt több helyen tévesen Pata utcai vagy Cipariu téri temetőként tartják számon.

³⁵ GÁLL, E. 2004–2005, 334–455; GÁLL E. 2008, I., 48–407, II., 80–83.

³⁶ Dokumentációja és a régészeti leletanyag a kolozsvári MNIT-ben található.

³⁷ Közöletlen.

³⁸ RUSU, C. C. – GERGELY, B. 2004–2007, 41–44.

³⁹ MARCSIK, A. 2002–2003, 79–91.

1. táblázat A kolozsvári 10–13. századi temetők és szórványleletek kutatástörténeti stádiuma

Ásatás, lelet helyszíne	Kutatás jellege	Temetkezések mennyisége	Év	Ásató, megmentő	Antropológiai, paleozoológiai kutatások	Közlések
Kolozsmonostor – II. Rákóczi György szobra	Szórványlelet	–	1896	Ásványi Margit, Ásványi Dóra	–	GÁLL E. 2008, I. 365, II. 80.
Kolozsvár – Zápolya utca	Régészeti ásatás	Temetőrész (8 sír)	1911	Létay Balázs, Kovács István	–	KOVÁCS I. 1942, 85–117.
Kolozsvár – Farkas utca	Szórványlelet	–	1914. július	Herepei János	–	Közöletlen
Kolozsvár – Fő tér	Feldúlt sírok mellékletei	Temetőrész (3–4 sír)	1927	Herepei János	–	MÉRI I. 1986
Kolozsvár – Heltai utca	Feldúlt sír melléklete	I	1936	–	–	Közöletlen
Kolozsvár – Zápolya utca	Régészeti ásatás	Temetőrész (3 sír)	1942	László Gyula	10. sír antropológiai, paleozoológiai elemzése: Gáll Szilárd, Vremir Mátyas; DNS-minta: Mende Balázs	LÁSZLÓ Gy. 1943, 15–18, I–III. tábla; GÁLL E. 2008, III, Pl. 128–132; GÁLL E. – GÁLL Sz. – VREMIR M. – GERGELY B. 2010.
Kolozsvár – Fő tér	Régészeti ásatás	Temetőrész (14 sír)	1943	László Gyula, Méri István	–	MÉRI I. 1986.
Kolozsvár – Kalevala utca I. lelőhely	Feldúlt sírok mellékletei	Temetőrész (3? sír)	1944. december	Roska Márton	–	GERGELY B. – GÁLL E. 2007, 105–117.
Kolozsvár – Kalevala utca II. lelőhely	Régészeti ásatás	Temetőrész (8? sír)	1949. április	László Gyula	–	GERGELY B. – GÁLL E. 2007, 105–117.
Kolozsvár – Fő tér	Régészeti ásatás	Temetőrész (1 sír)	1958	Mitrofan, Ioan	–	MITROFAN I. 1965, 657–666.
Kolozsvár – Fő tér	Régészeti ásatás	Temetőrész (2 sír)	1968	Gyulai Pál	–	Közöletlen
Kolozsmonostor	Régészeti ásatás	Temetőrész (140 sír)		Iambor, Petre és Matei, Ștefan	–	IAMBOR, P. – MATEI Șt. 1979, 599–618; IAMBOR, P. – MATEI, Șt. – HALASU, A. 1981; IAMBOR, P. – MATEI, Șt. 1983, 131–146.
Kolozsvár – Szántó utca	Régészeti ásatás	Temetőrész (26 sír)	1985–1986	Hica, Ioana	2004: antropológiai elemzés – Marcsik Antrónia (26 sír)	Közöletlen
Kolozsmonostor	Régészeti ásatás	Temetőrész (48 sír)	1992	Iambor, Petre	–	Közöletlen
Kolozsvár – Fluturilor utca	Szórványlelet	–	2006	Gergely Balázs	–	Közöletlen
Kolozsvár – Fő tér		Temetőrész (6 sír)	2006	Rusu, Cosmin	–	RUSU, C. C. – GERGELY, B. 2004–2007
Összesen: 9 lelőhely		2264 sír (265 csontváz)				

Rövidítésjegyzék

AAH	= <i>Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae</i> , Budapest.
AMN	= <i>Acta Musei Napocensis</i> , Cluj.
Arch. Ért.	= <i>Archaeologiai Értesítő</i> , Budapest.
Dacia N. S.	= <i>Dacia. Revue d'archéologie et d'histoire ancienne. Nouvelle Serie</i> , București.
Dolg.	= <i>Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából</i> , Kolozsvár.
Dolgozatok Új sor.	= <i>Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából</i> – Új sorozat, Kolozsvár.
EM	= <i>Erdélyi Múzeum</i> , Kolozsvár.
ETF	= <i>Erdélyi Tudományos Füzetek</i> , Kolozsvár.
KM	= <i>Keresztény Magvető</i> , Kolozsvár.
Közl.	= <i>Közlemények az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából</i> , Kolozsvár.
MCA S. N.	= <i>Materiale și cercetări arheologice</i> – Serie Nouă, București.
MNMAK	= <i>Magyar Nemzeti Múzeum Adattárának Közleményei</i> , Budapest.
MTTÉ	= <i>Magyar Tudós Társaság Evkönyve</i> , Buda.
SCIC	= <i>Studii și Cercetări de Istorie</i> , Cluj.
SCIVA	= <i>Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie</i> , București.

Irodalom

- BALASSA I.
2001 László Gyula életútja, in: *László Gyula 1910–1998*, Budapest, 9–136.
- BÓNA I.
1988 A honfoglaló magyarok az Erdélyi-medencében, in: *Erdély története*, I, 194–237.
1993 Erdély a középkori magyar államban, I, Magyar–szláv korszak (895–1162), in: *Erdély rövid története*, Budapest, 101–157.
2001 Erdély a magyar honfoglalás és államalapítás korában. Régészeti áttekintés, in: *Erdély a keresztény magyar királyságban* (ETF 231), 68–96.
- FERENCZI I.
1996 Az erdélyi honfoglalás kérdése a régészeti leletek világánál, EM, 58/1–2, 9–41.
- GÁLL E.
2004–2005 Analysis and comparison of burial customs in the 10–11th century in the Transylvanian Basin, Crișana and Banat, Dacia N. S., XLVIII–XLIX, 334–454.
2007 Történetírás a XXI. század elején. Megjegyzések a „A románok története” III. kötetének kora középkori fejezetében foglaltakhoz, *Szekelyföld*, 2007/12, 78–110.
2008 *Honfoglalás és kora Árpád-kor szórványleleteinek elemzése az Erdélyi-medencében, a Partiumban és a Bánságban* (Doktori disszertáció, ELTE, Budapest), I–III. kötet (<http://doktori.btk.elte.hu/hist/index.html>).
- GÁLL, E. – GÁLL, Sz. – VREMIR, M. – GERGELY, B.
2010 Analiza mormântului 10 din necropola de la Cluj-strada Zăpolya (The Analysis of the 10th grave in the 10th century Zăpolya street cemetery), MCA S. N., VI (in print).
- GÁLL, E. – GERGELY, B.
2004–2007 Necropolele și descoperirile izolate de la Cluj și situația transilvană în secolul al X-lea, AMN, XLI–XLIV, 9–39.
- GERGELY B. – GÁLL E.
2007 A kolozsvári Kalevala utcai honfoglalás kori temető, *Dolgozatok Új sor.*, II, 105–117.
- GYULAI P.
1968 Régvolt városképekről vallanak a Kolozsvár főtere alatti régészeti rétegek, *Igazság*, XXIX/112, 1968. május 12.
- HARHOIU, R.
1992 Otto Kurt Horedt, Dacia N. S., XXXVI, 5–11.
- HEREPEI J.
2004 *Kolozsvár történeti földrajza*, Kolozsvár.
- HEREPEY K.
1896 A gombási népvándorláskori sírokról, Arch. Ért., XVI, 426–430.
- HORED, K.
1958 *Contribuții la istoria Transilvaniei în secolele IV–XIII, Untersuchungen zur Frühgeschichte Siebenbürgens*, București.
1986 *Siebenbürgen im Frühmittelalter*, Bonn.
- JANKOVICH M.
1835 Egy magyar hősnek – hihetőleg Bene vitéznek, – ki még a ’tizedik század’ elején, Solt fejedelemmel, I. Berengár császárnak diadalmas védelmében Olaszországban jelen volt, újdonna felfedezett tetemeiről, ’s öltözetének ékességeiről, MTTÉ, II (1832–1834), 281–296.
- IAMBOR, P.
2005 *Așezări fortificate din Transilvania (sec. IX–XIII)*, Cluj.
- IAMBOR, M. – MATEI, Șt.
1979 Incinta fortificată de la Cluj-Mănăștur (sec. IX–XIV), AMN, XVI, 599–620.
- IAMBOR, P. – MATEI, Șt. – HALASU, A.
1981 Considerații privind raportul cronologic dintre așezarea și cimitirul de la Cluj-Mănăștur, AMN, XVIII, 129–150.

- IAMBOR, M. – MATEI, Șt.
1983 Noi cercetări arheologice de la complexul medieval timpuriu de la Cluj-Mănăștur, AMN, XX, 131–146.
- KELEMEN, L.
1956 Ștefan Kovács, SCIC, 177–179.
- KOVÁCS I.
1942 A kolozsvári Zápolya utcai magyar honfoglalás kori temető. (Der landnahmezeitliche Friedhof von Kolozsvár - Zápolya Gasse), Közl., II, 85–118.
- LÁSZLÓ Gy.
1942 A kolozsvári Zápolya-utcai honfoglaláskori temető, EM, XLVII, 578–584.
1943 *A honfoglaló magyarság művészete Erdélyben*, Kolozsvár.
1986 A magyar falu régészéről, in: *A magyar falu régésze, Méri István (1911–1976)* (Összeáll. Kovalovszki J.), Budapest, 5–6.
- LUPESCU R.
2004 Kolozsvár korai történetének buktatói (The Pitfalls of the Early History of Kolozsvár (Cluj-Napoca, Romania)), EM, LXVI, 25–77.
- MARCSIK, A.
2004 Studiul antropologic al scheletelor descoperite în cimitirul de secol X din Cluj-Napoca, str. Plugarilor (Anthropological Study of Human Skeleton discovered at the 10th Century Cemetery from Str. Plugarilor, Cluj-Napoca), AMN, XL, 83–90.
- MÉRI I.
1986 Ásatás a kolozsvári Fő téren 1943, MNMAK, I.
- MITROFAN, I.
1965 Descoperiri arheologice în Cluj și împrejurimi (Découvertes archéologiques à Cluj et aux alentours), AMN, II, 657–666.
- NICULESCU, A.
2004–2005 Archaeology, Nationalism and „The History of the Romanians”, Dacia N. S., XLVIII–XLIX, 99–125.
- PARÁDI, N.
1978 István Méri (1911–1976), AAH, XXX, 241–244.
- POPA, R.
1991 Observații și îndreptări la istoria României din jurul anului O Mie, SCIVA, XLI/3–4, 153–188.
- RACZKY P. – VIDA T.
2006 Bóna István (Heves, 1930. február 10. – Dunaújváros, 2001. június 4.). Nekrológ, Arch. Ért., CXXXI, 249–277.
- RUSU, C. C. – GERGELY, B.
2004–2007 Cimitirul medieval din Piața Unirii – Cluj (Der Mittelalterliche Friedhof von Einheitsplatz - Klausenburg), AMN, XLI–XLIV/II, 41–44.
- SAS P.
2004 Herepei János és Kolozsvár (1891–1970), in: Herepei J.: *Kolozsvár történeti helyrajza*, Kolozsvár, 682–692.
- SĂLĂGEAN, T.
2005 *Țara lui Gelou*, Cluj, 2005.
- VINCZE Z.
2004 Létay Balázs – derékba tört régézpálya, KM, 2004/1.

Istoricul cercetării cimitirelor și descoperirilor întâmplătoare din secolele X–XIII din Cluj

(Rezumat)

După aproape 100 de ani de preocupări științifice dedicate acestui domeniu, stadiul cercetării cimitirelor din secolele X–XIII din Cluj prezintă încă un nivel deplorabil. Niciunul din cimitirele identificate nu a fost cercetat integral, iar în unele cazuri nici măcar rezultatele parțiale nu au fost publicate. Din 265 schelete (264 morminte) abia datele a 198 au apărut în reviste de specialitate, dar în majoritatea cazurilor nici aceste publicații nu fac față nici măcar exigențelor din sec. al XX-lea, nemaivorbind de cele actuale, de la începutul noului mileniu.

Rezultatele cercetării antropologice și arheozoologice lasă și mai mult de dorit. Din mormintele publicate unul singur a fost analizat și din aceste puncte de vedere (Str. Zápolya/Gen. Traian Moșoiu, m. 10), iar scheletele umane din alte 26 (Str. Szántó/Plugarilor) au fost analizate fără ca mormintele să fi fost publicate din punct de vedere arheologic (!). Stadiul cercetării arheozoologice este și mai precar: resturile animale din niciun alt mormânt nu au fost analizate în afara celui amintit deja din str. Zápolya.

În orice caz, arheologii implicați (fără deosebire de naționalitate) trebuie să realizeze în sfârșit că cercetările nu pot continua la acest nivel, iar în loc de „acțiunile partizane” de până acum este nevoie de o implicare serioasă a Academiei Române și a Academiei Maghiare de Științe. Pe de altă parte, trebuie subliniat că cercetările referitoare la perioada descălecatului unguresc și la perioada Arpadiană timpurie din Bazinul Carpatic vor da rezultate incomplete dacă neglijează și în continuare problemele părților răsăritene.

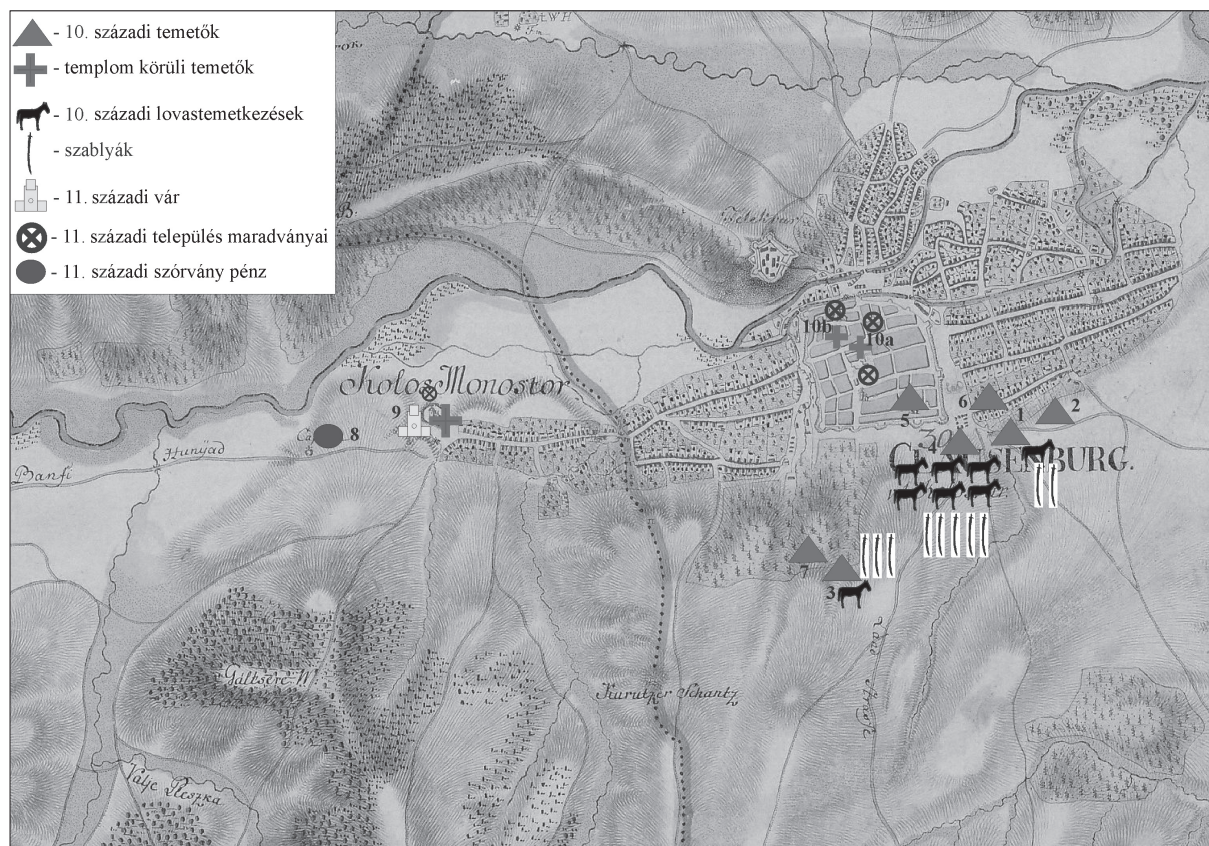
Research history of the 10–13th century cemeteries and stray finds of Kolozsvár (Cluj)

(Abstract)

The state of the research of the 10–13th century Kolozsvár cemeteries is still lamentable even after a century. None of the researched cemeteries were completely excavated, and in some case the excavated part was not published either. Among the 265 skeletons of 264 graves 198 were published in scientific periodicals, but in most cases the standard does not satisfy the demands of 20th century, to say nothing of the 21st century.

The situation is even more exasperating from anthropological and archaeozoological point of view. Among the 264 excavated burials only one grave was analysed (Zápolya/Gen. Traian Moșoiu street, grave 10), and a part of the cemetery was analysed without publishing the archaeological find (the 26 graves of Szántó/Plugarilor street cemetery). The state of archaeozoological research is unfortunately even worse. Except the grave 10 of Zápolya street, the animal bones were not analyzed from any graves.

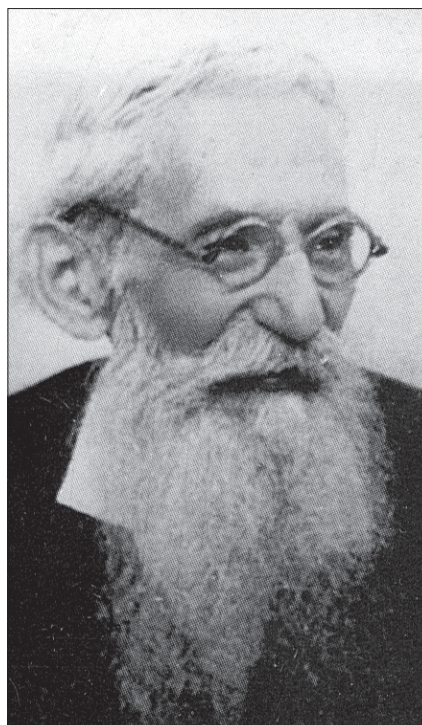
We can state that archaeologists from Romania (regardless of ethnical identity) should realize that using only archaeological methods can hold out promises of little scientific success in the future, and the Romanian Academy and Hungarian Academy of Sciences should help more these “private enterprises”. Unfortunately it is only a hope, while researchers of the age of the Hungarian conquest or the Early Arpadian Age of the and the leaders of the research institutes should understand that researches without considering the Eastern parts can only lead to half results.

1. ábra Kolozsvár 10. századi lelőhelyeinek topográfiai helyzete a II. József-kori katonai felmérés térképén:
 1–2. Kalevala utca; 3. Szántó utca; 4. Zápolya utca; 5. Farkas utca; 6. Fluturilor utca; 7. Heltai utca;
 8. Kolozsmonostor – II. Rákóczi György szobra; 9. Kolozsmonostor–Kálvária-tető; 10. Fő tér

2. ábra A kolozsvári régészeti iskola megalapítója, Pósta Béla (jobbra) és Zichy Jenő

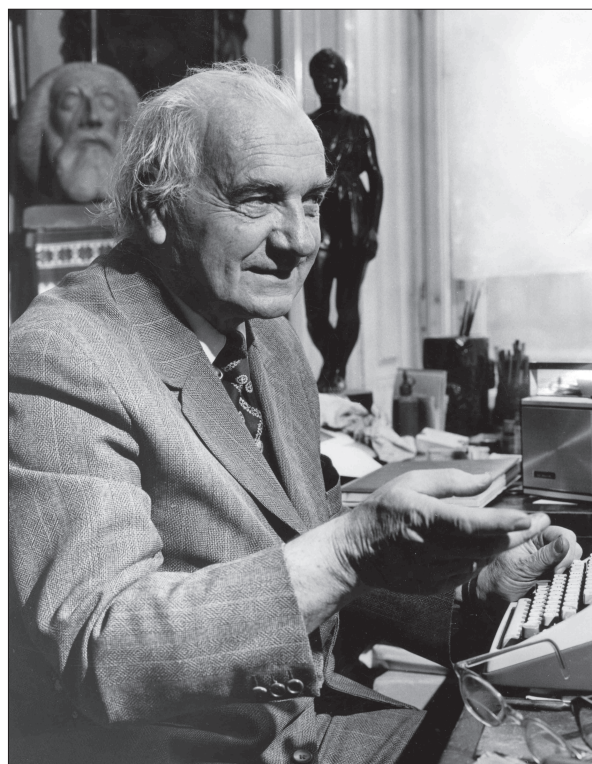
3. ábra Herepei János (1891–1970)

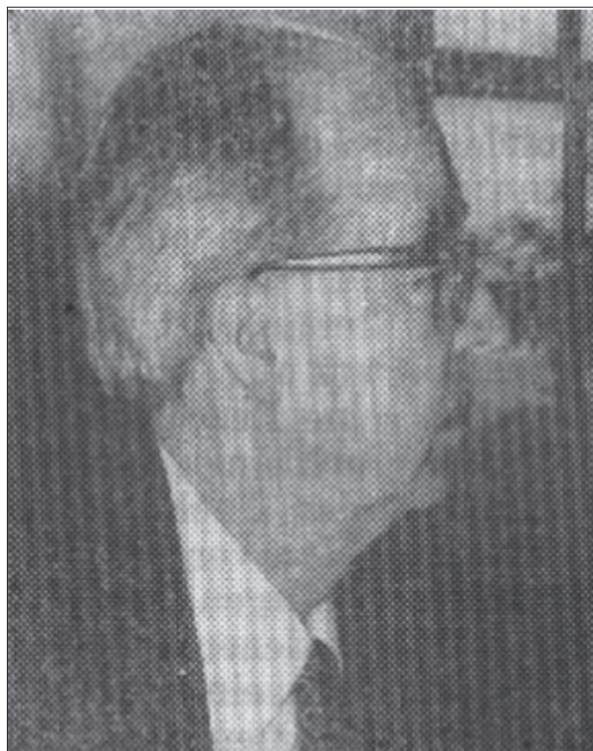
4. ábra László Gyula a Zápolya utcai ásatásokon (1942)

5. ábra Méri István (1911–1976) portréja
(László Gyula rajza – Magyar Nemzeti Múzeum Adattára)

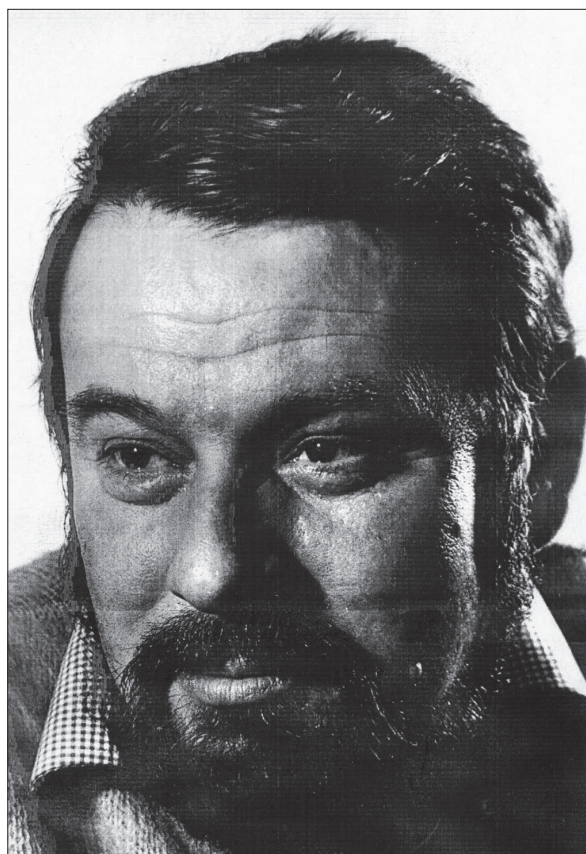
6. ábra László Gyula (1910–1998) időskori arcképe
(Magyar Nemzeti Múzeum Adattára)

7. ábra Kurt Horedt (1914–1991), az erdélyi szász régészet legismertebb alakja

8. ábra A 20. század második fele magyar régészetének vezéregyénisége, Bóna István (1930–2001)

9. ábra Petre Iambor (1939–2003)